

SZLOVÁK TÖRTÉNETÍRÁS 1945 UTÁN

Hozzászólásom* legelején le kell szögeznem, hogy a Szlovák Történeti Társaság előző, 1986-os nyitrai ülésének nem minden határozatát teljesítette. Például a 3. pont: folytatni kell a CSKP történetének kutatását, „leginkább a CSKP vezető szerepének érvényesítése szempontjából a szocialista társadalom építésének szakaszában”. Befejezetlenül maradt a 4. határozat teljesítése is, mely a CSKP XVII. pártkongresszusának határozatával összhangban a legújabbkori történelem kutatásával bízta meg a történészeket azzal a céllal, hogy segítsék a szocialista öntudat, hazafiság és internacionalizmus érzésének kialakítását és a polgári, valamint kispolgári ideológia osztályjellegének felfedését.

A vezető beosztásúak és az érdekelt történészek természetesen a kongresszusi határozatok teljesítésére törekedtek, mely ezúttal valóban objektív okok miatt maradt el. 1989 óta a háború utáni időszak történetírása vesztett csata utáni tájképre emlékeztet: szanaszét szórt, szétroncsolt és hasznavehetetlen fegyverek, eldobott és összetaposott zászlók, romok és üszkös törmelékek között tanácstalanul várakoznak a sebesültek és a legyőzöttek. Vajon mire? Talán arra a pillanatra, amikor lesz erejük önállóan felállni, vagy a mindent eltakaró éjszakára, az irgalmas szamaritanusokra, vagy netán a saját legyőzött, szétfutott hadseregük visszatérésére? Ebből a képből kilóg a 68-as események kivizsgálására létrehozott bizottság tevékenysége, néhány egyéni kezdeményezés és több korábban írt külföldi tanulmány, melyek azonban nem témái e mostani értekezésnek. Felejtsük most el ezt a pesszimista képet. Az egykori harctéren egyszer el kell kezdeni szántani és vetni, igaz, először a romokat kell eltakarítani. Nem gondolom, hogy egy félórás hozzászólással tenni vagy kezdeményezni lehet valami érdemlegeset, azonban vitázni arról, amit tennünk kellett volna egy évvel ezelőtt, lehetséges.

Erről a múltban ideológiákkal, jelenleg pedig moralizálással fertőzött időszakról tárgyilagos és világos kérdéseket kell feltenni. Három kérdést próbálok ily módon megfogalmazni: 1. Van-e 1945 utáni történelmünk? 2. Szükség van-e rá? 3. Ha igen, milyen az?

Már korábbi tanulmányokban is szó volt a legújabbkori, azaz az 1945 utáni időszak kutatásainak elburjánzásáról, illetve előnyben részesítéséről, ezért csupán egy rövid összegzés következik. Az 1960-as évvel záruló „Szlovákia története” VI. kötetében 315 felhasznált irodalmat tüntettek fel, s ezek között nem szerepelnek az ún. nemkívánatos belföldi és külföldi könyvek és tanulmányok. A háború utáni időben magas és egyre növekvő számú anyag jelent meg a *Historický časopis*-ben, de a regionális és tematikus tanulmánykötetekben is, miközben állandóan azt hangoztatták, hogy mindez kevés, és ki kell szélesíteni, intenzívebbé kell tenni a kutatásokat. A háború utáni évekéről szóló irodalom elrendezése és átvétele a levéltári dolgozóktól fokozott teljesítményt követelt meg. A szocialista országok kommunista pártjainak ideológiai titkárai a 70-es évek elején Budapesten olyan határozatot hoztak, melynek hatására a múzeumok szerény kiállítótermeit a forradalmi hagyományokról szóló dokumentumok töltötték meg, amelyeknek kötelezően be kellett mutatniuk a jelenkort is. A legdrámaibb helyzet az oktatásügyben volt. Míg az ókori történelmet 11–12 évesen tanulták és tanulják ma is a gyerekek, addig

*A szerző írása a Szlovák Történeti Társaság kongresszusán elmondott előadás alapján készült.

a legérzékenyebb, mindenre figyelő nyolcadikosok egy egész éven át tanulják az 1939-től napjainkig tartó időszakot. A középiskolákban is a háború utáni történelem túltengése jellemző; hasonló képet mutatnak a 70-es években megvédett disszertációk is. Azt is megértük, hogy a normalizátorok szlovák nemzeti díjat ítéltek oda az 1945 utáni korszakkal foglalkozóknak, és mégcsak nem is írói tevékenységért, hanem tanulmányok szerkesztéséért. A nyolc akadémikus és levelező tag közül, akik megkapták az akadémiai díjat, hatan foglalkoztak az 1918 utáni történelemmel. A maradék két díjat – minden bizonnyal tudományos érdemeikért és nem politikai okokból, bár a politikához közel álló tudományról van szó – Daniel Rapant és Branslav Varsík professzorok kapták.

Nyugtalanító volt azonban a történetírás ez irányú elburjánzása. A Szlovák Tudományos Akadémia S. Cambel vezetésével mintegy a Szlovák Kommunista Párt Történeti Intézetének utódjaként működött, miközben az átszervezett Marxista–Leninista Intézet továbbra is fenntartotta felettesi jogát a legújabbkori történelemtől írt, kiállított, sugárzott és felvett dolgok megítélésére, engedélyezésére vagy nem engedélyezésére. Érdekes, hogy ennek az intézetnek a működéséről mindeddig szinte szó sem esett még a legkritikusabb hangvételű publikációkban sem. Ez a tény az átvilágítási gyakorlatra emlékeztet: a figyelem középpontjába az engedelmessé, terrorizált emberek kerülnek, és nem azok, akik kényszerítették őket erre. Ezt csupán figyelmeztetésül szántam, mert e párt-intézmény kapcsolati és hatalmi szerkezetének, valamint hatásmechanizmusának ismerete nélkül az 1918 utáni (és részben előtti) történelem kutatása lehetetlen.

Folytathatnánk az ehhez hasonló tényezők feltárását, mint pl. a Klement Gottwald Politikai Akadémia átköltözése Pozsonyba, és ennek hatásaként a generációs változásokat a történetírástársadalomban. Ezen a szakterületen (pontosabban az akkori értelmezésén) azonban kevésbé volt jellemző az igényesség, a nyelvi-szakmai felkészítés, a szakterület-választás, valamint a türelem, céltudatosság stb. Mindez azt a jogos aggodalmat váltotta ki, hogy a szlovák történelem előző korszakai csupán a szocializmus építésének bevezető szakaszaivá válnak. Ez a tendencia jól nyomon követhető a Szlovák Tudományos Akadémia Történeti Intézete által kiadott „Szlovákia történeté”-ben az egyes témák terjedelmének összehasonlításával, különösen, ha ezt összevetjük a hatvanas-hetvenes évek fordulóján írt „Szlovákia” c. mű első, „Történelem” című kötetével. A funkcionáriusok és az intézetek vezető beosztású munkatársai is érezték az arányok efféle eltolódását a kutatásban és a kiadói tevékenységben, ezért a legújabbkori történelem kulcsfontosságú szerepének hangsúlyozásakor mindig megemlítették, hogy ez ne történjen a régebbi korok kárára.

Térjünk át a második kérdésre. Szükség van-e egyáltalán az 1945 utáni korszak történelmére? Néhány értekezésben és felszólalásban már kifejezésre jutottak hasonló kételemek. Valóban szükségünk van erre a történelemre? A sok átértékelés, kritika és önkritika, azok visszavonása, majd a visszavonás visszavonása után is, aminek a Szlovák Történeti Társaság (SHS, Slovenská historická spoločnosť) 1968-as martini kongresszusán, majd később is tanúi lehettünk? Vajon a nyilvánosság és a történetírástársadalom túlnyomó részének általános szkepszise mellett is szükségünk van erre a történelemre? Mire jó nekünk ez a történelem? A válasz olyan egyszerű is lehetne, mint a hegymászóé, akit megkérdeztek, miért mászik fel a veszélyes és meredek sziklákra. Azt mondta: azért, mert itt vannak. Mi több, a veszedelmes sziklával és hegységekkel ellentétben a legújabbkori történelem elől nem lehet elfutni, de még csak hátat fordítani sem. Itt van, árnyékot vet a jelenre, a mindennapi életre. Sőt, sok esetben ő maga az élet, a legújabbkori történelem mi vagyunk.

A „mozdulatlanság évei” után mindez talán világosabb és érthetőbb. A látszólag nem létező, tisztázott, elfelejtett történelmi események fenyegető időszerűséget nyertek: nemzetiségi viszonyok, államforma, földreform, államosítás. A történelemből és a sírokból politikai egyéniségek lépnek ki a jelenkori politikai színpadra. A múltban soha nem használták fel történelmünket a politika színterén oly sietve és leplezetlenül, valós és hamis időszerűsítéssel, mint tegnap vagy ma, és attól tartok, ez nem is fejeződik be egyhamar. Tehát létezik az a társadalmi megrendelés, melyről a múltban oly sok szó esett, és ha ezt nem a tudomány fogja teljesíteni, akkor valaki más, mégpedig monopolhelyzetben. Nem maradhat vákuum ebben a szférában.

Megjegyzem, a háború utáni történelem nagy része már a klasszikus, „harmincéves távlatba” is beletartozik, tehát a formális meghatározás szerint is „valódi” történelemtől beszélhetünk. Nem foglalkozni ezzel az időszakkal pedig ugyanazt jelentené, mintha az ötvenes években nem foglalkoztunk volna a Csehszlovák Köztársaság megalakulásával vagy a müncheni egyezményel. E két eseményt ugyanolyan időbeli távolság választja el egymástól, mint a jelenkort Februártól vagy 1968-tól.

Ha szükségünk van erre a történelemre, pontosabban, ha nem tudunk előre kitérni, azon kell elgondolkodnunk, hogy milyen legyen. Erre a kérdésre könnyen tudnék válaszolni, ha kéznél lenne olyan egységes ideológia vagy recept, mint az 1986-os nyitrai kongresszuson elfogadott, a történelemtudomány módszertanára vonatkozó alapelvek: Történelem alatt – amint itt elhangzott – elsősorban az „osztályharc történetét kell érteni, melyet 1. a munkásosztály szemszögéből, 2. a marxista–leninista párt pozíciójából, és 3. a történelmi materializmus alapján kell visszaadni. Ezen elvek egységében teljesebb ki a tudomány szocialista jellege”. [Historický časopis 35, 1981/1, 37. o.]

Ilyen egyszerű recepttel azonban nem rendelkezünk. Ezt a definíciót nem azért idézem, mert a történészek nagy része hűségesen tartotta magát hozzá, és tartja talán ma is, hanem azért, mert találóan dokumentálja, hogy lehetetlen könnyű és problémamentes kiutat találni a mai helyzetből csupán azzal, hogy a dolgokat fejük tetejére állítjuk, a pluszból mínuszt csinálunk vagy fordítva. A történetírás semmivel sem lesz jobb, ha az egyik osztályt a másikkal, az egyik pártot a másik párttal vagy tömegmozgalommal, esetleg több mozgalommal cseréljük fel, vagy ha a történelmi materializmust másik izmussal vagy ideológiával helyettesítjük. Az eredmény ugyanaz lesz, csak egyeseknél pirosban, rózsaszínben, másoknál lehet, hogy kéken vagy Esterházy-kockásban.

A megoldás – legalábbis a megoldás kezdeti keresése – nem indulhat ki a jelenlegi helyzet abszolút tagadásából, azt az eddigi munka rendszeresen előforduló alaphibáinak, tévedéseinek keresésével és analízisével kell kezdeni. Megpróbálok ezen hibák közül hármat felvázolni: 1. A problémakörök nem megfelelő kiválasztása és a kutatási feladatok tudománytalan megfogalmazása; 2. Elégtelen mennyiségű és hiányosan feldolgozott forrásmunka; 3. A háború utáni időszak kiemelése a történelemtudomány összefüggő rendszeréből.

Ami az első tételt, azaz a problémaválasztást és feladatok megfogalmazását illeti: az angolszász országokban azt állítják, hogy egy adott kor történelme kezdetben mint zsurnalisztika létezik és csak később válik tudománnyá. Nálunk ezt az időrendi sorrendet nem őrizték meg. A zsurnalisztika (publicisztika) alaptulajdonságai közé tartozik a kézfoghatóság, a névreszólóság, a megszemélyesítés, valamint a kritikus szerzői hozzáállás és magatartás. Az 1945 utáni időszakra szóló munkák többsége, amelyek tudományosnak hirdették magukat, éppen ellentétes jellemzőkkel bírtak. Nem a tények és események, hanem az ideológiával áthatott és a történetírás területén kívül keletekező té-

zisek felkutatására, szelektálására, rekonstruálására és megmagyarázására törekedtek. Hogy valóban nem a tények és a köztük rejlő összefüggések kezeléséről és magyarázatáról van szó, hanem az ún. „törvényszerű folyamat” reprodukciójáról, bizonyítja az e munkákban leggyakrabban előforduló címszavak szemantikai vizsgálata: „világtörténelmi feladat”, „vezető szerep”, „... szerep”, „... felé vezető úton”, „... fényében”, „CSKP és a ...”, „nők és a ...”, „szakszervezet és a ...”, „ifjúság és a ...”. Aránytalanul gyakran fordulnak elő radikálisan hangzó kifejezések: forradalom, változások, döntő, ...-ért vívott harc, ...-ért való küzdelem; hangsúlyossá válik a visszafordíthatatlanság, az egyedülállóság és az, hogy nem létezik más alternatíva: „győzedelmes”, „döntő”, „... betetőzése”, egészen a híres Tartós értékig. A történelmi fordulópontokat mesterségesen, kívülről ültették bele a tanulmányokba és egyéb munkákba, ezért a sok meghatározás a művek címében: „... szakaszában”, „... betetőzésének szakaszában”, „... küszöbén”, „az X. és Y. kongresszus közötti időszakban”. Egyenesen a forrásmunkákra utalnak: „Marx és ..., Siroky és ...,” esetleg kollektíve: „Marx–Engels ...-ról”, „Marx, Engels, Lenin ...-ről”.

A feladatok kívülről történő átvétele a történetírásban úgy működött, hogy a szocialista társadalom idealizált modelljét ugyanúgy, mint ahogy az a tudományos kommunizmus tankönyveiben szerepelt, maradéktalanul, mint valamilyen tervezetet, áthelyezték a történetírás területére. A kidolgozott témák összessége: vezető erő, hajtóerő, osztályok, állami apparátus stb. szakaszokra, illetve ötéves tervekre vagy kongresszustól kongresszusig terjedő időszakra volt megállapítva. Így egyfajta szürrealista kép alakult ki: kétségkívül léteztek nemzeti bizottságok, de távolról sem feleltek meg annak a képnek, amit róluk alkottak. Persze hogy létezett a társadalomban vezető erő – a párt, de ez sem a társadalom élcsapata nem volt, se nem működött úgy, ahogyan azt a marxizmus–leninizmus esti egyetemeken oktatták.

A társadalom illuzórikus modelljének a történelemírás által vakon történő másolása ahhoz vezetett, hogy számos, témájánál fogva egyenesen közkedvelt értekezés született nem létező jelenségekről, sőt azok kapcsolatairól, valakinek valamivé történő átváltozásáról, valahonnan valahová történő átmenetéről, valakinek valamivel kötött szövetségéről. Szörnyen kényelmes megoldás lenne: megírni néhány munkát a munkás-paraszt szövetségről anélkül, hogy tudnánk valami lényegeset akár az egyikről, akár a másiktól. A szerző munkája a klasszikusok kivonatolásából (ami a katalógusok megjelenése óta rutinmunkának számít), a megfelelő határozatok lemásolásából és az elsajátított tételek konkrét példával való alátámasztásából állt. Ha valaki számára ez az állítás tudományos fórumra nem illő karikatúrának tűnik, az gondolkozzon el annak a kutatónak az érzéseiről, aki néhány évtized múlva veszi kezébe ezt az irodalmat... Hogyan egyeztesse össze a betetőzésről, az építés befejezéséről, a fejlesztésről, a tanulságokról és a Tanulságokból levont tanulságokról, az erősödő szocialista államról és a vezető szerepről szóló információáradatot azzal a ténnyel, hogy ez a „világtörténelmi erő” nem egészen egy hét alatt nemcsak hogy összeomlott, hanem átadta a hatalmat és szégyenkezve elkotródott?

A kívülről felvett feladatok lehetővé tették a szerzők számára az első számú halálos történelmi bűn gátlástalan elkövetését, nevezetesen ítéletet alkotni, értékelni és szintézist készíteni még az analízis előtt. Ami más időszakban kényszerhelyzet vagy hipotézis felállítása következtében néha megesett, itt szinte szabállyá vált. Bátorodom ebben a témában az előszónokomra hivatkozni, aki a nyitrai kongresszuson megállapította, hogy az 1945 előtti korszak eddigi kutatása nem teremtett megfelelő feltételeket analitikus tanulmányok és monográfiák formájában szintetikus művek alkotására. „Ez főleg a Feb-

ruár utáni időszakot és főleg a politikai területet érinti. A másik hiányosság a magyarázat bizonyos egyoldalúságával függ össze. A figyelem döntő része a CSKP politikai irányvonalának megvilágítására összpontosul, míg az irányvonal megvalósításának folyamatára kevesebb figyelmet szentelnek. Gyakran a lényegét kikerülve és a szocializmus immánens, átmeneti korszaka ellentmondásainak kutatását elhanyagolva, képletesen szólva, felülről nézzük a párt és a társadalom életét, ami miatt sok kérdésre nem vagyunk képesek kimerítő választ adni.” [Ugyanott]

E hosszabb idézetet nem azért közlöm, mert mindenben egyetértek vele, hanem mert az a felismerés tükröződik benne, mely a 80-as évek második felében egyre gyakrabban jelentkezik a cikkek egy részében, hogy mélyebbre kell hatolni, nem illusztrálni, hanem kutatni kell. Rokonszenves törekvések voltak ezek, valamiről tanúskodtak, valamit előrejeleztek, de attól tartok, eredménytelenül. A társadalomnak szüksége van, sőt, néha képes is a valós történelem megemésztésére, ám ritkán – nem merem állítani, hogy sohasem – képes és hajlandó erre a politikai hatalom. Nálunk határozottan nem. A múltat túlértékelő legendák között kormány- és ellenzéki ideológiák éltek az első köztársaság és a háború alatt. A háború utáni kormányok mindegyike történelmi bizonyítékokkal is legitimizálni akarta hatalmát: 1945 után az ellenállási mozgalommal és a szlovák nemzeti felkeléssel, az ötvenes-hatvanas években pedig 1948 februárjával. Az 1968-as változásokat sűrűgő kormánygarnitúra hevesen érvelt a szlovák nemzeti felkelés valódi és hamisítatlan értelméhez való visszatérés mellett. A normalizációs hatalomnak a brezsnyevi tankokon kívül egyetlen eszmei fegyvere volt: az 1968-as események sajátos értelmezése, melyet a kimondottan historizáló „Politikai válság tanulságai” szentesítettek. Ebben törvénybe foglalták a hit egyedül megengedett láncszemeit, az ún. valós fejlődési törvényszerűségeket és a hozzávetőlegesen felsorolt „tartós és változatlan értékek”-et. A történelemnek ezek után csupán a valódiságot igazoló bizonyítékokat kellett összegyűjtenie, amelybe olykor apró hibák is becsúszhattak, ha azok a munkahelyeken őrködő éber inkvizítorok figyelmét elkerülték. Nem csak a történészek tanulnak, tanul a politikai hatalom is, méghozzá sokkal alaposabban. Az egyik korszakban ez a hatalom (tulajdonképpen negyven éven át ugyanarról a hatalomról beszélhetünk, csupán a kormányzás technikájában figyelhető meg némi változás) hibát követett el, és az egyes eseményekről, illetve a szlovák nemzeti felkelésről szóló vitái, megbízásai, feltárásai szét-hasították a nyilvánvalónak tűnő igazság sziklatömbjét. Akik ekkor a hatalomért folytatott harcban ehhez a fegyverhez nyúltak – Husák és Bilak –, a megszállás után már nem követtek el ilyen hibát. Az 1945 utáni fejlődés igazságának nem volt legális esélye hazai talajon. E korszak történetírásának torzulása nemcsak a történészek egyfajta idült képtelenségének, lustaságának vagy megvesztegethetőségének volt az eredménye, bár erre is akadt példa elég. Elismerem, lehet, hogy valamivel több, mint a régebbi korok történészeinél. E korszak torzulásai rendszereredetűek – tegnapi kifejezéssel élve –, törvényszerűek voltak. A történelemírást – mint ahogy az a fenti példából is kiderül – valóban felülről nézték, írták, ellenőrizték és bízták meg. Ez a szemellenző lényegesen befolyásolta a forrásmunkák és a velük való foglalkozás, valamint a történetkutatás minőségi kérdésének megoldását. Ezen a területen az egyszerű, fájdalommentes és gyors megoldásra vonatkozó illúziók továbbélését látjuk. Azáltal, hogy a történetírás tulajdonképpen a hierarchikusan felépített totalitárius társadalom szerkezetét adta vissza, és azáltal, hogy azonosult vele, az a logikus meggyőződés született, hogy minél magasabbrá hág a történész ezen a ranglétrán kutatása során, annál jobban megközelíti az igazságot. Tehát, ha a központi bizottság anyagaival rendelkezünk, okosabbak vagyunk,

mintha csupán a területi bizottsággal. Ha hozzájutunk a Politbüro jegyzőkönyveire, közelebb kerülünk az igazsághoz, mint valamelyik kongresszusi jegyzőkönyv segítségével. E filozófia alapján a moszkvai levéltárak megnyitásával hozzáférhetnénk a bölcsek kövéhez. Nem vagyok ellene: sok mindenre fény derülne. Néhány eseményt pontosabban meghatároztak, megfejtették a rejtélyeket és megvilágították a személyeket, eseményeket. Ez azonban még mindig csak a rendszeren belüli mozgolódás volt; csupán a működésének részletei utáni nyomozás, melynek nem volt esélye a rendszer jellemének és a környezethez való kapcsolódásának felderítésére. Ez egy még fentebbről, még több emelet magasságából eredő szemlélet, de az ilyen vívmányok önmagukban nem tudják lényegesen megváltoztatni a történetírást. Csupán annyi fog változni, hogy érdekesebben lesz egyoldalú.

Az abroncsok szétfeszítéséhez vezető út csakis lentről, a feladatok és témák önálló, független megfogalmazásából indulhat ki. Ezáltal a témák és kérdések – a múlttal ellentétben – sokkal szerényebbek lesznek. Tehát nem közvetlenül és nem helyben oldódik meg a „mezőgazdasági kérdés”, hanem először a mezőgazdaság történetével, valamint annak összetevőivel és a falusi ember életével kell foglalkozni. Nem a „kulturális forradalmon” fogunk rágódni, hanem az emberek kulturális, művelődési, ismeretszerzési, szórakozási, pihenési, kommunikációs és szellemi tevékenység iránti igényét fogjuk kutatni. Ebben a kutatásban a párt, az állam és az intézmények nem tárgyként, hanem a fenti folyamatok eszközeiként, fékező- és hajtóerejeként szerepelnek, amit az adott helyzetben és fejlődésben csak részletes kutatással lehet igazolni.

A feladatok és szándékok ilyen megfogalmazása magától értetődően az eddig használatostól eltérő forrásmunkákat igényel. A moszkvai források jól jönnek, bár nem feltétlenül szükségesek. A nemrégiben még elhallgatott, megkerült témák, mint a cenzúra, terror, különféle táborok, kisajátítás, diszkrimináció, határmenti drótkerítés, információs gettó, kényszeremigráció és az erkölcsi romlás, már nem fehér foltok és nem képezik leleplezés tárgyát, hanem a társadalom, szabadság, demokrácia, tájékozódás és egyéni feddhetetlenség iránti igényének kielégítésére irányuló vizsgálódás logikus összetevői. Lehet, hogy mindez még túlságosan ködös és nem valószínű, de nem hiszem, hogy más úton meg lehet szüntetni a háború utáni idők babiloni zűrzavarát, mely a párt iránti elfogultságból keletkezett.

Ez nem azt jelenti, hogy szükségtelen a politikai hatalom és annak keretében a CSKP szerkezetének kutatása, viszont csakis így tudja a történetírás elkerülni az újabbfajta talpnyalást, azt, hogy bármilyen hatalom kiszolgálójává váljon. Mindez lehetővé teszi a kiegészítést a háború utáni időszak egyik kulcsfontosságú kérdésében: vajon ez a fejlődés az iparosítással és a hagyományos társadalom gyors szétesésével összekapcsolódott civilizációs előrehaladás terméke, vagy magának a – ma már mindenütt totalitáriusnak emlegetett – politikai környezetnek az eredménye? Ez egyben az a táncparkett lesz, melyen háttal fordít egymásnak a tudományosságra törekvő történetírás és a historizáló politikai propaganda.

Legutoljára szeretnék szót ejteni a történetírás e szakaszának beillesztéséről a historiográfia egész folyamatába. A történészek általában kívülről kapják az ösztönzést, de történhet ez magának a kutatásnak az előrehaladtával is. Minden megoldott probléma ugyanis elkerülhetetlenül egész sor megválaszolatlan kérdést von maga után. Ez a mechanizmus több irányban fejt ki hatását. A szakterületek közti kapcsolatot kihasználva a gazdaságtörténeti kutatások időszerűvé tehetik az adott kor szociológia- és politikatörténeti kérdéseit; az idő tengelyén előre és visszafelé haladva, okokat és következménye-

ket kutatva működik. A háború alatti zsidókérdés „megoldásának” kutatása szükségszerű érdeklődést vált ki a régebbi korok antiszemitizmusa, a politikai radikalizmus, annak gyökerei és változó formái iránt. De az előttünk álló időkre is ráveti árnyékát, gondolkodásra és felülvizsgálatra kényszerít: vajon az antiszemita erőszak nem volt-e a polgári társadalom megtörésének, erkölcsi eltompulásának és a politikai erő áttételének egyik összetevője, mely jelenségek nélkül 1948 februárjának eseményei nehezen valósultak volna meg ismert formájukban. Azzal, hogy az 1945 utáni történetírás feladta jogát és kötelességét a saját kérdésfeltevésre, mérhetetlenül megrövidítette az előző korok történetírását. A példák nagyon szemléletesek.

Jelenleg a mi szegény, alakuló piacunkon nagy a kereslet a demokratikus hagyományok iránt. Magától értetődő, hogy az 1945 utáni történetírás nem foglalkozott a demokráciával; az akasztásra váró elítéltek sem beszélnek kötélről. Ezáltal azonban szegényebbé vált a két háború közti időszak kutatása is. Benne a demokráciáról csak szelektíven volt szó: inkább korlátozásról, mint távlatokról, többszöri megszegéséről az érvényesítése helyett és mélyebben a hibáiról, mint az eredményekről. A magyarázat olyan tétel megfogalmazására irányul, mely szerint a demokrácia az akkori formájában, ha nem is veszélyes, mindenképpen fölösleges és „történelmileg megdőntött”. Történetírásunk az 1918 előtti demokráciát szinte kizárólagosan a nemzeti-demokratikus versengés prizmáján keresztül, a demokrácia és a populizmus egymástól való egyértelmű elválasztása nélkül látta. Történelmünk más fontos kérdéseiről – mint pl. az iparosítás, városiasodás, az állam egyházi jellegének megszüntetése, Szlovákia geopolitikai helyzete – sem esett szó összefüggően, folytonosan, hanem minden jelentős történelmi határvonal (1918, 1939, 1945, 1948) után mintegy előlről kezdve. Az egyes időszakok jellegzetessége iránti jogos érdeklődést elnyomták a régóta létező irányvonalak, a kutatóknak egy korszak gettójába történő bezárása által korlátozódott a kommunikációra való kedvük és lehetőségük. A látóhatár szűkül, és vele együtt szűkülnek a történelem számára feltett kérdések, tehát szükségszerűek a válaszok is.

A történetírás egységes szervezetete egészet képez; hosszú távon nem létezhetnek egymás mellett merőben eltérő módszertani megközelítésű és szintű részlegek anélkül, hogy ez ne egymás, illetve a szakmailag fejlettebbek kárára történjen. Ennek az egységnek a felsőoktatásban is érvényesülnie kellene, tehát erősebben ki kellene hangsúlyozni azokat a korszakokat, melyekben legalább a mesterségeket művelték magasabb szinten. Ez az elképzelés nem zárja ki a későbbi szakosodás lehetőségét, bár a legszűkebb specializáció, amit el tudok képzelni, az az egész huszadik század. Az egy témára, eseményre való összpontosítást a kutatási célok biztosan nem zárják ki, azonban határozottan el kell vetni azt a gyakorlatot, hogy a történészek diplomamunkát, kandidátusi, majd nagydoktori disszertációt írnak mondjuk az 1948 februárját megelőző két évről. Egyébként ezekben a művekben, ugyanúgy, mint Dobsinskynál, előttem és utánam is sötétség honol. Ez nem csupán kivitelezési gond, hanem hivatásunk gyökereiből fakadó probléma: egy esemény, egy ötéves terv krónikásai vagy valódi történészek legyünk? A háború utáni időszak tudományos szintre emelése nem csupán az érdekelt történészek önvédelméből történik. Ez az ő kötelességük az egész történészközösséggel szemben, és egyúttal – amiről gyakran megfeledkezünk – a történész-társadalom létérdeke is. A történelmi jelen elé tartott görbe tükör és a politikai konjunktúra nyomásának való engedés nem szolgálhat ösztönzésül sem a régebbi korok, sem a legrégebbi, de még mindig a legfontosabb kérdés megválaszolására: honnan jöttünk és hogyan jutottunk el oda, ahol most tartunk. Persze a politizáló történetírás és a historizáló publicisztika számára néha mindez csupán egy

banális problémának tűnik; évszázadok és kakukkfészek feletti mindent elsöprő repüléssel, három közbeékelt leszállással, Samo birodalmából egyenesen a Szlovák nemzeti felkelés terén ér földet. A valós folytonosság érdekében azonban szorgalmasan és kitarítóan kell kovácsolni az összefüggő láncot, melynek minden láncszeme egyformán erős lesz.

Határozatokkal kezdtem; a témára való tekintettel, ide kívánczok – legalább a befejezésbe – egy-egy idézet a klasszikusoktól. A kérdést, a régi jó „mi a teendő”-t Lenin-től veszem kölcsön. A választ pedig Mao Ce-tung, a Nagy Kormányos adja meg, aki, miután leúszott 10 mérföldet a nagy folyón, ezt mondta: „Úszás közben tanulunk meg úszni.”

Remélem, hogy közben nem fulladunk meg. Legalábbis nem mindnyájan.

(Fordította: Takács Gabriella)